

Sabrine van Everdingen

HANDSCHRIFTONDERWIJS UPGRADEN EN PROFESSIONALISEREN

Dit artikel is een praktisch vervolg op het artikel 'Handschrift in het digitale tijdperk' uit *Veerkracht* 14-2 (2017), waarin het belang van goed handschriftonderwijs in het digitale tijdperk en het waarom daarvan, verduidelijkt zijn. In dit artikel volgen praktische aanwijzingen om het handschriftonderwijs te kunnen verbeteren voor wat betreft, kwaliteit, effectiviteit én leerplezier.

WAT IS DE MEEST AAN TE BEVELEN SCHRIJFMETHODE (EN DE MEEST AAN TE BEVELEN SCHRIFTSOORT)?

Om te beginnen: heel slechte schrijfmethoden zijn er gelukkig niet, maar er zijn wel grote verschillen tussen de methoden onderling. Bijna alle handschriftdocenten zijn met reden voorstander van 'een verbonden cursieve schriftsoort'. Blokschrift is dat niet en lijkt op de druk-/leesletter. Dit is ergonomisch ongezond in verband met de ongunstige penhantering en papierligging. Blokschrift schrijven is eigenlijk meer 'tekenend' schrijven. Motorisch zwakke kinderen lijken de letter snel aan te leren, maar in groep 3 blijken kinderen heel vaak problemen te krijgen met een goede spatiëring tussen de woorden. Het wordt dan snel een letterbrij. De verhoudingen tussen letters en woorden raken gemakkelijk zoek. Het beste is direct over te stappen op verbonden schrift, zodra kinderen de leesletter kennen. Verbonden schrijven geeft kinderen meer woordgevoel, wat het leren lezen aanzienlijk bevordert (Van Grunsven, Njikiktjen, 2013). Vooral na groep 5/6 zie je vaak dat kinderen die in blokschrift hebben leren schrijven, problemen krijgen met tempo-schrijven. Met een van het begin af aan geleerd verbonden schrift is het bij consequent oefenen gemakkelijker te automatiseren.

Bij het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift zijn zowel verbonden, half verbonden als los schrift nog mogelijk, afhankelijk van persoonlijke voorkeur en motorische mogelijkheden. Als verbonden schrift eerst aangeleerd wordt en daarna pas gekozen wordt voor niet-verbonden of half verbonden schrift, zullen kinderen zogenaamde 'luchtverbindingen' tussen letters maken. Dat komt de regelmatigheid, de schrijfrichting, de lettergrootte en vooral ook de schrijfsnelheid ten goede.

Schrijven met een pen in de hand zal blijven bestaan. Laptops en iPhones hebben inmiddels een applicatie, waarbij je met een stylus of een schrijfstift op het beeldscherm kan schrijven. Bij sommige applicaties kan de computer de geschreven tekst omzetten in drukletters. Daarvoor moet je wel duidelijk op het beeldscherm schrijven, anders wordt de tekst niet herkend. Dit handschriftschrijven op de laptop zal nog wel geüpgraded gaan worden. De stylus van nu zijn helaas nog te hard en te glad, waardoor er te weinig weerstand is op het vlak van het beeldscherm. De iPad Pro heeft op dit moment een stylus en bordschermkwaliteit, die het dichtstbij schrijven op papier in de buurt komt. Kindertablets zijn ergonomisch nog onder de maat: zij zijn te klein en hebben een veel te dikke beschermrand, waardoor de schrijfhand niet voldoende gesteund kan worden. Dat leidt tot kramp en schouderklachten. Drie ergotherapeuten (Hielkema, Jaarsveld & Tiebout, 2017) tonen dit aan in recent onderzoek en constateren ook dat de huidige apps onvoldoende aansluiten bij de verschillende schrijffasen. Deze apps zijn vooral gericht op het stimuleren van lezen. Ze gebruiken hiervoor de lees(blok) letter. Het materiaal op zich is motiverend voor kinderen en stimuleert de oefenfrequentie. Echte interventie om handschriftproblemen te verminderen of op te lossen, levert het nog niet op. Ondanks alle digitalisering is het schrijven met pen op papier dus blijvend belangrijk voor

de ontwikkeling van een goed leesbaar en vlot geschreven handschrift.

HOEVEEL TIJD EN AANDACHT IS ER NODIG VOOR EFFECTIEF HANDSCHRIFTONDERWIJS?

In ieder geval meer dan nu op vele scholen gebruikelijk is. Nodig is een regelmatige tijdssequentie binnen het dag- en weekrooster, bij alle leeftijdsgroepen. Een doorgaande lijn moet gewaarborgd zijn. In de meeste methoden worden hier wel concrete aanwijzingen voor gegeven. Aangetoond is dat de meeste schrijfproblemen op de basisschool én later, komen door onvoldoende handschriftonderwijs, te weinig begeleide instructies of feedback, te weinig oefentijd én gebrek aan competentiegevoelens van de leraar. Zij of hij moet zich competent voelen en over voldoende kennis en vaardigheden beschikken voor het geven van goed handschriftonderwijs. Een leraar die zich niet competent voelt, is niet motiverend voor de leerlingen en draagt bij

aan stagnatie in hun schrijfontwikkeling. Bijscholing kan veel ten goede keren. Het is funest als er vanaf groep 5 nauwelijks nog aandacht besteed wordt aan het handschrift van de kinderen. In plaats van lesjes met echte instructiemomenten, laat men de kinderen vaak zelfstandig een lesje schrijven zonder concrete aandachtspunten en/of handschriftcriteria (Jolink, Keune, Krom, Van Til & Van Woerden, 2012). Het automatiseren van het schrijven blijft zo bij de meeste leerlingen achterwege. Een persoonlijk geautomatiseerd handschrift creëren kinderen eigenlijk pas tussen de 14 en 16 jaar of ouder (Overvelde, 2017). In groep 7 en 8 kan men wel beginnen met kinderen hierin te begeleiden en dat is wat anders dan het loslaten. Het handschrift is nog in de automatiseringsfase. In de reflectiemomenten bij alle schrijfwerk gaat het om de criteria ten aanzien van regelmatigheid van richting (recht-op of hellend), grootte, ruimte (onder andere verbonden, half verbonden of los, etc.) en lettervormen (bijvoorbeeld 'patat' schrijf je niet met twee verschillende t's). Begeleiding hierin kun je geven door erover te praten, dingen uit te proberen, tempotraining, etc. Het is een misvatting dat kinderen al een persoonlijk handschrift zouden hebben en dat het enige criterium leesbaarheid is. Aan leesbaarheid en functionaliteit liggen meerdere criteria ten grondslag. Het is daarom belangrijk om deze reflectiemomenten duidelijk in te roosteren en ze te integreren in andere vakgebieden.

EEN GOED BEGIN IS HET HALVE WERK

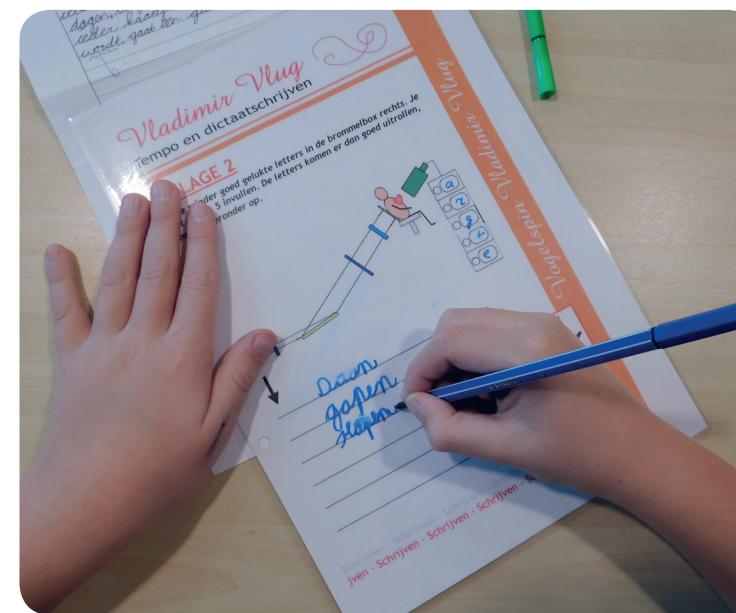
Kinderen met handschriftproblemen komen vaak terecht bij schrijftherapeuten, ergotherapeuten en gespecialiseerde fysiotherapeuten, omdat het zou gaan om bewegingsproblemen en/of motorische problemen. Geweldig dat dit mogelijk is, maar in de meeste gevallen blijken de problemen eerder te komen door gebrekkig handschriftonderwijs. Meer aandacht voor het product (vormgeving en letterkennis) en het proces (zit-schrijfhouding, papierligging en penhantering) kunnen die problemen veelal voorkomen.

De leraar moet actief en kritisch zijn. Demonstratie en goede feedback van de leraar op het resultaat is een must, vooral wat betreft de schrijfbeweging, de pengreep, de papierligging én de papierverplaatsing. Die moeten leerlingen aanzetten tot zelf beoordelen en het doen van een nieuwe, verbeterde poging. Het voor alle kinderen goed zichtbaar klassikaal voordoen van de letter op het bord is echt nodig. De leerlingen volgen dan de gewenste schrijfbeweging met de ogen, zodat ze de lettervorm zien ontstaan. Gelijktijdig verwoordt de leraar wat hij of zij doet. De kinderen doen dan mee. Zo krijgen ze gelegenheid de begeleidende taal te internaliseren en tot hun

'inner-speech' te maken. Dat is: inwendig zeggen wat ze doen, terwijl ze de letter of woorden op papier maken. Dit is de beste manier om gewenste motorische handelingen in te slijpen. Kinderen zelf eerst laten verwoorden is ook vaak effectiever dan wanneer een afstandelijke computerstem een digitale letter verwoordt. Betrek kinderen bij hun leerproces. Zet ze aan tot nadenken vooraf én achteraf. Oftewel, ga het gesprek aan met kinderen om zich bewust te worden van hun feitelijke denkproces (dit geldt ook bij andere vakken als rekenen, spellingsregels, etc.). Door digitaal onderwijs wordt er vaak te weinig gesproken over het proces. Probeer als leraar deze valkuil te vermijden.

ZITHOUDING EN PAPIERLIGGING

Schrijfproblemen voorkom je door bij het aanvankelijk schrijven direct een goede zithouding, papierligging en pengreep aan te leren. Dit is cruciaal, zij verdienen de volledige aandacht van de leraar. In een schrijfmethode wordt de zithouding door middel van plaatjes verduidelijkt. De papierligging ook, maar vaak blijft onduidelijk hoe. Enkele aanvullingen: het allerbelangrijkste aandachtspunt is een goede bladligging én een goede actieve niet-schrijvende hand, die het blad vasthoudt én omhoog schuift. De arm en hand blijven dan grotendeels op dezelfde plek liggen. Vaak blijft het papier wel op dezelfde plek liggen, maar glijdt de arm steeds verder van de tafel. Dat is niet handig en zorgt vaak voor een mooi begin en een slordig eind. De rest van de houding, namelijk de penhantering en de stand van het bovenlijf, moeten daarbij óók aandacht krijgen. Een blad dat recht voor je ligt, of dat schuin midden voor je ligt, lokt een krampachtige pengreep

uit. De pen wordt dan vaak rechterop vastgehouden en een knakvinger is het gevolg. Dit is de reden waardoor doorgaande verbindingen niet vloeiend gemaakt kunnen worden. Bij rechtshandigen moet het blad iets schuin liggen, maar wél aan de rechter lichaamshelft in plaats van schuin en middenvoor. De linkerbovenhoek van het papier wijst in het begin dan naar het midden van je broek. Om leerlingen hier alert op te maken kun je werken met kartonnen driehoekjes of tapelijnen. Voor linkshandigen is het net andersom. Iets hellend, maar dan wijst de rechterbovenhoek van het papier naar het midden van je broek. Dit voorkomt een gebogen pols, die ontstaat als kinderen het papier (ook al is het schuin) midden voor het lichaam hebben liggen. Eventueel is het schrijven boven de regel een optie. De papierligging is dan bijna hetzelfde als bij rechtshandigen. Dit is kind-afhankelijk. Rijmpjes die hierbij gebruikt kunnen worden zijn: 'Na iedere regel die ik doe, schuift hij het papiertje naar boven toe' en 'De linkerhoek in het midden van mijn broek' (Blöte & Borysowicz, 1984).

De pengreep en de meest geschikte schrijfmateriaal Methoden zijn vaak summier in hun aanwijzingen. Ze adviseren: een licht gebogen duim en wijsvinger, met de middelvinger losjes onder de pen. Dit is de zogenaamde driepuntsgreep of pincetgreep. Vaak zien we andere grepen, zoals de knakvinger, de duimdwarsgreep of we zien dat de middelvinger erbij op staat. Bij het aanleren en inprenten zijn liedjes, rijmpjes en concrete hulpmiddelen leuk en effectief. Vaak wordt potlood aanbevolen voor groep 3 en daarna de overstap naar een vulpen, fineliner of rollerpen. Prima, maar wat wel vaak ontbreekt, is de

aandacht voor de soms grote verschillen in de bouw van de kinderhand. Het gaat met name om de lengte van de duim ten opzichte van de vingers. Die kan tot gevolg hebben dat de pen op een net iets ander plekje bij het gewrichtje van de wijsvinger zal komen te liggen. Een handig hulpmiddeltje voor het kind is om op de juiste plek een getekend stipje/oogje te krijgen of een bolletje speelklei, zodat het kind zelf kan controleren of het de pen

goed vast heeft. Ook het merk of soort schrijfmateriaal kan verschil maken. Sommige scholen hebben in hun enthousiasme blitse kromme Stabilo's aangeschaft. Deze zijn helaas niet voor elke hand geschikt. Als je een lage duimaanzet hebt, zorgt deze pen juist voor kramp. Net als de soms duur aangeschafte houten Lamy vulpen, die een hele schoolloopbaan mee moet gaan. Kinderhanden worden groter en dan zijn deze vulpen niet meer geschikt om prettig mee te schrijven. De grip op de pen past dan niet meer bij de hand. Een volwassen (Lamy) vulpen voldoet dan beter. Het schrijven met potlood heeft in het begin de voorkeur. Het is verstandig om dan met de dikte van het potlood te experimenteren. Kinderen die veel druk zetten, zijn soms meer gebaat bij een dunner vulpotlood en sommigen bij een wat dikkere punt. Daarna gaat de voorkeur uit naar een vulpen of eventueel een goede ergonomische rollerpen. De schrijfweerstand hiervan op papier lokt een betere penhantering uit en een betere schrijfbeweging (mits het papier goed ligt). In sommige gevallen zal naar een ander schrijfinstrument gezocht moeten worden. Ieder kind is

namelijk anders en in bijzondere gevallen ga je samen op zoek naar een schrijfinstrument dat het beste past bij het kind. Dit kan ook gelden voor het lettertype en de mate van verbondenheid.

VOORBEREIDENDE SCHRIJFPATRONEN

De meeste methoden geven bij het kleuterschrijven voorbereidende motorische oefeningen, zoals zaagtanden en golfbewegingen. Het oefenen van de papierligging, het omhoogschuiven met de niet-schrijvende hand en een doorgaande beweging zijn daarbij de belangrijkste doelen. Met name voor een rechtshellend verbonden schrift als voorloper van het echte schrijven van letters en hun verbindingen. Bij blokschrift of rechtopstaand schrift heeft dit soort patronen weinig zin. Zij kiezen dan vaak voor andersoortige voorbereidende oefeningen als rondjes en stokjes maken of arceer- en lemniscaat-oefeningen die de duim-wijsvingerfunctie trainen. Uit recent onderzoek blijkt dat Mesker-oefeningen (tweehandige synchroon-oefeningen op een dubbelzijdig verticaal bord) stimulerend werken voor het lateraliseringsproces. Dit is een belangrijke voorwaarde voordat jonge kinderen toe zijn aan het leren lezen en het schrijven met de pen en zorgt voor het minder spiegelen van letters (Van Grunsven & Njiokiktjien, 2017).

SCHRIJFINSTRUCTIES OP BORD

Bijna elke klas is inmiddels voorzien van een digibord met aan weerszijden een schrijfbord. Het analoge schrijfbord is het meest geschikt voor demonstratie en instructie bij de handschriftlessen, omdat daarop de lettervormen het makkelijkst en meest adequaat kunnen worden gedemonstreerd. In de praktijk zien we helaas dat deze borden vaak gebruikt worden als 'prikbord' of vol staan met afspraken, dag- of weekplanning. Heel jammer en een gemiste kans voor goed handschriftonderwijs, maar óók voor andere vakgebieden. Een analoog bord is een belangrijk visueel middel ten dienste van het leren. Je kunt oplossingsstrategieën laten zien bij rekenen, maar ook nieuwe begrippen/kernwoorden, etc. langer op het bord laten staan in plaats van digitaal vluchtig voorbij laten komen. Daarnaast blijven kinderen visuele handschriftvoorbeelden op het bord zien als voorbeeldschrift in plaats van alleen gedrukte teksten bij digitale presentaties. Dit geldt voor alle groepen.

DE OUDERS EN HANDSCHRIFTONDERWIJS

Op contactavonden vragen ouders wel eens of handschriftonderwijs met het alleen maar oefenen van letters en woorden in deze tijd nou niet erg saai is voor onze computerspelletjes spelende jeugd. Als de ouders dan de schrijfmethodeboekjes doorbladeren zien ze hoeveel

aantrekkelijker die zijn dan het materiaal waar ze in hun eigen kinderjaren mee gewerkt hebben. Verder bieden handleidingen van de modernste methoden een keur aan spelletjes en tips om momenten van concentratie en ontspanning in een aangenaam ritme af te kunnen wisselen. Dat in combinatie met competente betrokken leraren geeft kinderen schrijfplezier zowel bij het voorbereidend, aanvankelijk als voortgezet schrijven. Het uiteindelijke doel is dat kinderen zichzelf competent gaan voelen over hun eigen schrijfwerk en dat ze het handschrift als functioneel middel kunnen gebruiken bij hun verdere toekomst. Contactavonden bieden ook een mooie gelegenheid om aan ouders duidelijk te maken wat de voordelen zijn van het bezitten van een vlot geschreven duidelijk leesbaar handschrift (Veerkracht 14-2, 2017). Dat in onze gedigitaliseerde 21e eeuw een goed geautomatiseerd handschrift nog steeds handig is, naast vlot blind kunnen typen. Leraren en ouders samen kunnen kinderen bewust ervan

maken, dat het in het ene geval juist mooi en slim is om op papier te schrijven, en in het ander geval om te typen, afhankelijk van het doel en van de taak.

Hopelijk biedt dit artikel en het vorige een positieve bijdrage aan de discussie 'handschrift of tablet?' en vormen ze een stimulans voor het optimaliseren van het handschriftonderwijs op de basisschool.

Sabrina van Everdingen is hogeschooldocent handschriftonderwijs op KPZ.

LITERATUUR

- Blöte, A. & Borysowicz, B. (1984). *Beoordelingsmethode voor de schrijfhouding en schrijfbeweging; een bewerking en uitbreiding van de observatietabel van De Ajuriaguerra*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Hielkema, F., Jaarsveld, L. & Tiebout, T. (2017). *Schrijven en de inzet van tablets. Adviesverslag. Bachelorthesis Opleiding Ergotherapie*. Hogeschool van Amsterdam.
- Jolink, A., Keune, K., Krom, R., Van Til, A., & Van Weerden, J. (2012). *Balans van de handschriftkwaliteit in het basisonderwijs 2. Uitkomsten van de peilingen in 2009*. PPON-reeks nummer 50. Arnhem: Cito.
- Overvelde, A. (2013). *Which Practice Makes Perfect? Experimental studies on the acquisition of movement sequences to identify the best learning condition in good and poor writers*, 28.88. 2013. Amsterdam. (Proefschrift)
- Overvelde, A. (2017). *Presentatie, Landelijk Netwerk Handschriftdocenten*, 26 januari 2017, Amersfoort.
- Van Everdingen, S. (2017). Handschriftonderwijs juist van belang in het digitale tijdperk. *Veerkracht 14 (2)*, 4-6.
- Van Grunsven, W., & Njiokiktjien, C. (2013, maart). Pleidooi voor het aanleren van een handschrift alvorens te leren typen. *De Letter, VLSM*. Opgehaald van <http://www.schrijvenvls.nl/?p=53>
- Van Grunsven, W., & Njiokiktjien, C. (2017). *Het schrijven: didactiek en behandeling van stoornissen Meskers ontwikkelingsneuropsychologische concepten*. Opgehaald van <http://www.suyi.nl>